

עיונים לפרשת שמות עפ"י הרמב"ם

מרכז מורשת הרמב"ם רח' התנאים 6 טבריה, משרדי המרכז רח' יוחנן בן זכאי 6 טבריה טלפקס 04-6790632
לשאלות, הערות והארות info@harambam.org.il

לעילוי נשמת אסתר בת רחמה

ה'ן לא יאמינו לי' - אמונת העם בה' ובמשה

הרב יהושע וייסינגר

ישמעו עוד לקולי כלל כי יאמרו לא נראה אליך ה' שאלו היית שליח השם לא ימרה פרעה את דברו או שיאמרו לא נראה אליך השם הגדול במדת רחמים לעשות לנו אותות ומופתים כאשר אמרת כי אינך גדול מהאבות ולכן לא שמע פרעה שאלו פרעה היה מאמין בדבריך היינו יוצאים על כל פנים ואין עונותינו מבדילים בינינו ובין הרחמים.

לדבריו, משה חושש מתוצאת המפגש עם פרעה. כלומר, בתחילת הדרך יאמינו הזקנים והעם, כפי הבטחת הקב"ה, וילכו אחריו לפרעה. אולם לאחר שיראו שפרעה לא מאמין, ייכנס בליבם הספק שמא לא נתגלה ה' אליו, שהרי אם אכן דיבר בשם ה', פרעה היה מקבל את הדברים. העובדה שפרעה מפקפק, מראה שנבואת משה - כנראה שאינה אמת. אולם דבר זה עדיין מעורר תמיהה, שהלא הקב"ה הבטיח שיאמינו, ולא הבחין בין לפני לבין אחרי המפגש עם המלך.

לשם הבנת עומק העניין נעיין בדברי הרמב"ם במורה נבוכים⁵, שאף הוא התמודד עם שאלה זו [הסוגריים הם מתוך הסברו של ר' יהודה אבן תיבון]. כמענה לתמיהה זו מציב הרמב"ם שני עקרונות חשובים. ועוד לפני כן הוא מציין עובדה היסטורית חשובה: לדבריו, העובדה שהקב"ה מדבר עם בשר ודם היא חידוש גדול, דבר שצריך להוכיחו, וזה מה שקורה בפרשתנו. "אבל איש שיתפאר בנבואה לאמור, שה' דיבר אליו ושלחו, לא נשמע זה כלל, קודם משה רבנו"⁶.

הרמב"ם מחלק את הסיטואציה שבפרשתנו לשני שלבים:

וכאשר נראה יתברך אל משה רבנו ע"ה וציווהו שיקרא לבני אדם ויגיע אליהם זאת השליחות, אמר: תחילת מה שישאלוני - שאאמת להם שיש אלוה אחד ואחר כך אומר, שהוא שלחני.

שני השלבים שאותם מציין הרמב"ם הם בעצם שתי קומות, זו על גבי זו - ראשית עליו להוכיח שיש ה' אחד, ולאחר מכן עליו להראות שמשה הוא נביאו. עם ישראל שקועים בטומאת מצרים. הם התחככו בעבודה הזרה שלהם, שכנראה אף השפיעה עליהם, כדברי הרמב"ם⁷: "עד שארכו הימים לישראל במצרים וחזרו ללמוד

עם ישראל משועבד במצרים לאורך מאות שנים, שקוע בין עובדי עבודה זרה, טרוד בעבודת הפרך, בחיי היום-יום, מבלי היכולת והכוח לחשוב ולחלום להיגאל. לעם זה, הנמצא במ"ט שערי טומאה, מתגלה משה עם בשורת הגאולה. בתחלה נשלח משה אל זקני העם, וכפי שמתארים הפסוקים¹: "לָךְ וְאֶסְפֹּת אֶת זְקֵנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתָּ אֲלֵהֶם ה' אֱ-לֹהֵי אֲבֹתֵיכֶם נִרְאָה אֵלַי [...] וְשָׁמְעוּ לְקוֹלִי", הקב"ה מבטיח לו שיאמינו לו, למרות הקושי והשעבוד. אולם כאשר יוצא משה לדרכו, אנו רואים חשש בקולו, וכך הוא אומר²: "וַיַּעַן מֹשֶׁה וַיֹּאמֶר וְהֵן לֹא יֵאֱמִינוּ לִי וְלֹא יִשְׁמְעוּ בְּקוֹלִי כִּי יֹאמְרוּ לֹא נִרְאָה אֵלֵינוּ ה'". הדבר מעלה תמיהה: איך זה שמשה, לאחר הבטחה מפורשת מהקב"ה, עדיין חושש ומתלבט? האם הוא לא בטוח בדברי ה' יתברך, שהבטיח שישמעו לקולו?

בשאלה זו התחבטו הראשונים לאורך השנים. בשל קושי זה, יוצא הרמב"ם³ בביקורת כלפי משה רבנו, וטוען שזו הסיבה לאותות שהפקיד הקב"ה בידו: "אותה שעה דבר משה שלא כהוגן הקב"ה אמר לו ושמעו לקולך והוא אמר והן לא יאמינו לי מיד השיבו הקב"ה בשיטתו ונתן לו אותות לפי דבריו". ועדיין חובה עלינו להבין מה עמד בשורש טענתו של משה, ממה הוא חשש למרות הבטחתו של הקב"ה. בדברינו אלה ננסה להעמיק בדבריו של הרמב"ם, ולהציף רובד נוסף באמונת העם בה' ובמשה.

הראשונים ניסו להציג כמה הסברים לקושי זה בדברי משה. רבי אברהם אבן עזרא, למשל, כותב⁴: "כי ושמעו לקולך, אולי לא יאמינו בלב". כלומר, משה חשש שאמנם עם ישראל יקשיב, אך על אמונת לבם של ישראל לא הבטיחו הקב"ה. הרמב"ם דוחה עמדה זו, שהרי לא מסתבר לטעון שיש הבחנה בין שמיעה לבין אמונת הלב, ונותן כיוון מחשבה אחר. לדבריו, אין מדובר כאן בהבטחה, אלא בלשון 'צוואה' - שככה ראוי שיהיה - ומביא לכך דוגמאות שונות מהמקרא, שלשון זו מראה שראוי הוא שהזקנים ישמעו לו. אך הבטחה של ממש - לא הבטיח לו הקב"ה, שהרי האמונה עצמה נתונה לבחירתם, אם להאמין או לא. ולבסוף מציין הרמב"ם את 'הנכון בעיני':

כי ושמעו לקולך לבא עמך אל המלך [...] ולכן אמר משה והן לא יאמינו לי אחרי ראותם שלא יתן אותם פרעה להלוך ולא

1. שמות, פרק ג, פסוקים טז-יח.
2. שמות, פרק ד, פסוק א.
3. שמות, פרק ד, פסוק א.
4. שמות, פרק ד, פסוק א.

5. חלק א, פרק סג.
6. הרמב"ם ממשין ומציין שאין להשוות לאבות האומה. ראה בדבריו שם.
7. הל' עבודה זרה פ"א, הל' ג.

מעשיהם ולעבוד עבודה זרה כמותם חוץ משבט לוי", כלומר למדו והתקרבו לעבודה הזרה שלהם. וכך ממשיך הרמב"ם ומפרט, ומסביר את הפסוקים בספר שמות פרק ג:

מפני שכל בני אדם אז, אלא יחידים (=מלבד יחידים), לא היו מרגישים במציאות ה' [...] (=לא שיערו כלל שיש אלוה אחד לעולם, והאמינו בכוחות הכוכבים) [...] וכאשר הודיעהו יתברך הראיות אשר יתקיים בהם מציאותו אצל חכמיהם, כי אחר זה בא (ט"ז) "לך ואספת את זקני ישראל", ויעד לו שהם יבינו מה שהודעתיו לך ויקבלוהו - והוא אמרו (י"ח) "ושמעו לקולך" (=כלומר: מובן שאת המושג "אהיה אשר אהיה" ואת הראיות על מציאות מחוייב המציאות יוכל משה לבאר רק לחכמים - זקני ישראל - ואף הבטיחו ה' שהם יבינו את המושג ויקבלוהו, משום שיביא על זה מופתים שכליים, שלא יחלק עליהם אלא הסכל או העיקש).

כלומר, לשיטתו השלב הראשון הוא הוכחת האמונה באל אחד, ועל זה הבטיחו הקב"ה בפרק ג, שישמעו ויאמינו לו **הזקנים** (בלבד), גם בלי אותות ומופתים מוחשיים אלא רק לפי ראיות שכליות. לאחר האמונה בהימצאותו של הקב"ה, עולה הרמב"ם במדרגה ומציין:

ואז השיבו משה ע"ה ואמר: הנה הם יקבלו שיש אלוה נמצא באלו המופתים השכליים. אבל מה תהיה ראייתך, שזה האלוה הנמצא שלחני? ואז ניתן לו האות (=של המטה, אות מוחש המעיד על השליחות ולא על השולח, שאת השולח

אדם מכיר ע"י מופת שכלי).

כפי שראינו, הרמב"ם מסביר שההוכחה השכלית על מציאות ה' מיועדת לזקנים. נראה שאמונת העם בנבואתו של משה כנביאו של הקב"ה היא מדרגה חדשה, ועל זה לא קיבל את הבטחתו של ה' יתברך 'ושמעו לקולך'. לצורך זה צריך אותות, אות מוחשי שיעזור לעם להאמין. אמנם, הרמב"ם במקום אחר⁸ מציין שאמונה כזו אינה שלמה: "משה רבינו לא האמינו בו ישראל מפני האותות שעשה שהמאמין על פי האותות יש בלבד דופי" - אמונת העם במשה לא מושתתת רק על האותות אלא על משהו יותר גדול - ומסיים שם, שהאמונה היא במה שראו "במעמד הר סיני שעינינו ראו ולא זר ואזנינו שמעו ולא אחר". אבל האמונה הבסיסית והראשונית של העם החלה באותות אלו. כעין זה כותב רבי אברהם אבן עזרא⁹.

אם כן, מתוך התייחסותו של הרמב"ם להבטחה של הקב"ה למשה ולקושי העולה מדברי משה ומהפסוקים, ניצבת בפנינו אמירה מהותית. ברגעים אלו, מתחיל עם-ישראל את דרכו בחזרה לאמונה שלמה בה' יתברך. משה מכיר את ההתמודדות של העם, הוא יודע שעם ישראל התחיל להידבק במצריים ובעבודתם, ויודע שלצורך החזרתם הוא צריך אות מוחשי, ואת זה הוא מבקש ומקבל. אמונה זו, המבוססת על המופת, היא אמונה בסיסית ולא שלמה. מתוך כך, עם-ישראל יוצא ונגאל ממצרים, נעמד למרגלות הר סיני, ומקבל תורה באמונה טהורה ושלמה.

8. משנה תורה, הלכות יסודי התורה פרק ח, הלכה א.

9. שמות, פרק כ, פסוק ב.

עיונים במשנה תורה - הרב שלמה בן רחמים האם אנשים שכבר התפללו משלימים מניין?

נחשבת תפילה בציבור ממש, וכן כתב המשנה ברורה⁴.

אולם בעל שו"ת אגרות משה⁵ כתב שאין לזה דין של תפילה בציבור, אלא תפילה שבה מתאפשרת אמירת דברים שבקדושה.⁶

הגר"ע יוסף בשו"ת יחווה דעת⁷ חלק על דברי האגרות משה, והביא פוסקים רבים שסוברים שזו תפילה בציבור. בדבריו הוא כותב שמלשון הרמב"ם מוכח שאין לחלק בכך, ואם יש שישה שלא התפללו עדיין - תפילתם נחשבת כתפילה בציבור.

מקרה דומה לדין זה נידון באחרונים: כאשר אין עשרה אנשים שעונים לברכות חזרת השליח ציבור, אבל יש רוב עונים בעוד השאר עדיין מתפללים - האם אפשר לסמוך על צירופם בדיעבד?

השולחן ערוך כתב⁸ שאם יש רק אחד שעדיין מתפלל - הוא מצטרף למניין. כמוהו אומרים גם אחרים⁹.

ויש שכתבו¹⁰ שהוא הדין גם אם יש עדיין ארבעה שמתפללים, כי יש רוב מניין שעונים, כמו הדין הנזכר למעלה.

אך יש שטענו¹¹ שדברי השולחן-ערוך כלל לא נאמרו על חזרת הש"ץ אלא על שאר דברים שבקדושה, כי בחזרת הש"ץ יש צורך בתשעה שעונים מלבד הש"ץ.

כשהרמב"ם מדבר על הגדרת מניין של מתפללים, הוא כותב חידוש שלא מוזכר בתלמוד: אפילו אם חלק מעשרת האנשים התפללו, התפילה נחשבת כתפילה בציבור, בתנאי שהרוב לא התפללו לפני-כן. וזו לשונו¹: "וכיצד היא תפלת הציבור [...] ואין עושין כן בפחות מעשרה גדולים ובני חורין, ושליח ציבור אחד מהם. ואפילו היו מקצתן שכבר התפללו ויצאו ידי חובתן, משלימין להם לעשרה, והוא שיהיו רוב העשרה שלא התפללו [...]".

המקור לחידוש זה הוא במסכת סופרים²: "ואין אומרין קדיש וברכו פחות מעשרה, ורבותינו שבמערב אומרים אותו בשבעה [...] ויש אומרים אפילו בששה [...]". הרמב"ם מפרש שמותר לומר קדיש וברכו בשבעה או בשישה אנשים שלא התפללו עדיין, אך רק בתנאי שיש אחרים (שכבר התפללו) שמשלימים לעשרה.

נחלקו הפוסקים מהי כוונת הרמב"ם: האם למניין, ששישה אנשים מתכוו לא התפללו עדיין, יש דין של תפילה בציבור ממש? או שמא הכוונה שבמניין כזה אפשר לומר דברים שבקדושה כגון קדיש - אבל תפילתם אינה נחשבת כתפילה בציבור, שהרי חלקם כבר התפללו?

כותב שולחן ערוך הרב³ ש"ששה שהם רוב מנין שלא התפללו עדיין שאז הם כמו צבור גמור". הלשון "צבור גמור" מראה על כך שזו

1. פרק ח, הלכה ד.

2. פרק י, הלכה ו.

3. סימן סט, סעיף ה.

4. סימן סט, ס"ק ח.

5. חלק א, אורח-חיים, סימן ל.

6. בדבריו נראה שהכרעתו היא בשונה משיטת הרמב"ם.

7. חלק ה, סימן ז.

8. סימן נה, סעיף ו.

9. עיין חיי אדם חלק א, כלל כט, סעיף א.

10. אליה רבה שם, סק"ז, ועוד.

11. שולחן-ערוך הרב, סימן נה, סעיף ז.